
Fatima Lačević

Rušenje tradicija i suvremena kultura odbacivanja eksteriornosti i transcendencije

Rezime

Zadatak na koji se pozvalo razmišljanje iz naslova „Filozofske odredbe moderne subjektivnosti i u estetici arhitekture iskazana subjektivizacija svijeta“ razumijemo iz aktualnih pitanja arhitekture i značenja suvremenog društva “kao društva ludila principa stvaranja”.

Fascinacija “novim” koje ni na šta ne obavezuje, a s obzirom na arhitekturu sakralnih građevina u Bosni i Hercegovini, njihovu izgradnju i obnovu, osobito signira na re-promišljanje o autentičnoj duhovnosti sakralne arhitekture. To znači da autentična duhovnost koja je sama duša takve arhitekture prirodno definira pa i s razlogom determinira izgradnju, obnovu sakralnih građevina. Primjena i odstupanje od principa autentične duhovnosti dovodi sakralnu arhitekturu u samu nutrinu duhovnosti, pa se samjeravanje i suodnos vanjskog i unutarnjeg duhovnog principa javlja prirodnim zahtjevom iz samog bića sakralnog objekta, po kojem on jeste to što jest.

Svakako, ne radi se o odbacivanju “šanse” novog i kreativnog *exclusive*. Re-promišljanje i promišljanje cjeline problematike sakralne arhitekture danas prolazi u osnovu samog problema “terora” tehničko-tehnoloških mogućnosti nad samom sakralnom idejom. Treba sakralnu ideju osloboditi iz ropstva modernih mogućnosti njena prikaza da bi autentično estetsko prodisalo iz svog praiskonskog vrela.

Odsječak**Filozofske odredbe moderne subjektivnosti i u estetici arhitekture iskazana subjektivizacija svijeta**

ODLUČILA SAM NASLOVITI TEMU jednim, na prvi pogled, isključivo filozofskim rječnikom kako bih naglasila poširoku osnovu diskutiranja aktualnih pitanja arhitekture u suvremenom društvu po njegovu značenju “društva ludila principa stvaranja”. Suvremeni društveno politički sistemi, s koje god značajke bili promišljeni, jednovrsno su sabiralište nebrojivih razuđenosti, nejedinstva, raznolikosti, proturječnosti, iznenadnosti pojava, svagda “novog” u svim oblastima ljudskog djelovanja. Čini se da ništa više nema zajedničko i povezujuće na kaleidoskopu naše planete atomizirane pojedinačnom voljom što je sama zauzela mjesto isključivog autoriteta. Pojedinačno je, rekli bismo, postalo opće. Postalo je jedina vrijednost.

Razumijevamo, dakle, složenost duhovno-povijesnog prostora iz kojeg se istupilo u 21. stoljeće. Ono što arhitekturu s početka ovog stoljeća obilježava je njezina zadahnutost povijesno-duhovnim tvorbama naše suvremenosti, s jedne strane, i njezin osobiti doprinos u razbarušenom slikanju “komadića” svijeta kojeg sačinjavamo, s druge strane. Nazovimo ovo stanje nesagledive razjedinjenosti bića krizom u koju je stropoštan govor koji bi nas sabirao. Njegovu nijemost zamijenila je fascinacija “novim” koje ni na šta ne obavezuje. Ističemo da ovaj simpozij hoće progovoriti ono na što smo ljudski obavezni, da tradiciju i suvremenost drukčije razumijemo eda nam ne bi izmakle kako u “primjeni” tako i u “odstupanju”. Pitamo kakvo je arhitektura svjedočanstvo, osobito sakralna, naše ljudske mjere. Pitamo o šansi da, s obzirom na autentične kulturno-tradicijske vrijednosti Bosne i Hercegovine, očuvanje naše zajedničke baštine, mislimo i djelujemo otvoreni spram vremenskih konflikata i činjenice zaborava vrednota. Imamo li još šansu misliti vrednote iznutra ovog duhovno-povijesnog prostora? Zapravo, pitamo preko njega za prohod značenju pjesničke riječi:

“Pun zasluga, ipak pjesnički stanuje Čovjek na ovoj zemlji”

Holderlin

Konstatacija da se u suvremenom svijetu osjeća kriza i relativizam vrednota, koju razumijevamo i kao svojevrsnu intonaciju Simpozija, puti u gotovo nesagledivost prostranstva i raznovrsnost krize. Stoga, valja reći kako sveopća kriza pretpostavlja nužno sabiranje pristupa fenomenu krize kako bi se, ponajprije, mislilo ono njeno rodno mjesto iz kojeg se otkriva cjelokupno njeno rodoslovlje do u suvremenost. Smatramo da nije problematika krize i mogućih rješenja danas “reanimacija” mišljenja koje sabire raznorodnosti fenomena da bi se oni predali pojedinim znanstvenim disciplinama, što bi značilo da se znanje koje specijalizira – dijeli – dovede u pitanje. Pitanja su neizbježna ali je neizbježno da se ne zatvore šanse odgovora dobivenih sveobuhvatnim pristupima, dijalogom unutar različitih svjetonazora, filozofskih usmjerenja i sa stajališta znanosti. Pitanja zadaju “više”; da se iz povijesti demokratskog individualizma ili moderne subjektivnosti izvedu predstave i odredbe subjektivnosti iz “mjesta” u kojem su najjasnije formulirane. Šta ovo znači za naš razgovor o arhitekturi? Hrabrost mišljenja da propita da li u onome što se naziva arhitekturom, zapravo, je ona sama prikrivena. Filozof M. Heidegger je pisao da tehničko nije sama tehnika. Kad je još napisao da se mišljenje ne dešava u znanosti, nego u poeziji, oba su ključna suda o našem vremenu napadnuta.

Našu civilizaciju utemeljuje globalni zahtjev za slobodom kojemu je značenje sposobnost da dajemo sebi vlastiti zakon. Ovaj zahtjev u povijesti nije bio nikad tako snažan. I ovaj zakon oblikuje svaki naš horizont. No, on je svojevrsni paradoks. U suvremenoj demokratskoj kulturi je rodno mjesto i raskrižje aktualnosti arhitekture; tradicija – njeno očuvanje i princip uvijek “novog”. U ovom paradoksu se ispunjava sadržaj pojmova “primjena i odstupanje”, intoniranih u ovome što Simpozij imenuje. Riječ je o dvije razine; u individualnoj, pokušaj da se sebi vrati izgubljena prošlost, a, u kolektivnoj, “briga” da se “otrijezni” iz “opijevnosti” stvaralaštvom, koje se javlja u liku trgovačkog svijeta i njegovih do u beskraj nenadanih zamki usluga koje konzumiramo.

Odsječak

Sizifov posao estetiziranja svijeta spolja – arhitektura kao svjedočanstvo pozicije neovisnog subjekta

Ostajemo na tragu postavljenih pitanja, uvodeći ih u značenje okreta prema modernoj, kako se fenomen prikazao u umjetnosti, općenito, i osobito u arhitekturi. Novonastali vidokrug promišljanja fenomena unutar tradicije i moderne (postmoderne, suvremenog itd.) Nasilno je zatvaranje prirode fenomena u nove koncepte estetike. Oni su svojevrsni zatvori u koje su sva bića sprovedena nakon što se sam čovjek samo-sproveo u “zatvor” zakonodavca i stvaraoca. Filozofski kazano. Kad umjetnost i arhitektura dobijaju značaj po njihovu djelovanju na subjekta, a odstupa se od pitanja njihova ontološkog određenja i, prema ovom, odnosa prema zbilji, tada se oblikuje autoritativan pristup zbilji. U dobu znanosti – autora i autoriteta znanja – teološko i estetsko gube prava na vlastitost. To znači: započeta s novovjekovljem, ekspanzija nove metodologije istraživanja – spoznaje – neutralizirala je sve raznolikosti sadržaja znanja tako što ih je učinila pukim predmetom – empirijom. Znanje postaje istraživanjem objašnjenja iz sheme kauzaliteta. Desupstancijalizacija svih bića i njihova raspoloživost za metodu kvantifikacije uvjetuju progonstvo teleologije. Na sceni je subjekt sa sebi datim zadatkom općeg posrednika stvari u svijetu. Kako su sve one izgubile osobitost, znači da se gubi i su-odnos spram originala, originalnih struktura same zbilje. Oblikuje se samostojni subjekt. Umjetnost se u ovakvom novovjekom okretu morala snaći bez ontološkog fundamenta. Trebale su i umjetnost i misao o umjetnosti ponijeti slobodu od metafizičkog. Ta se sloboda danas ostvaruje mnogovrsno, i kao “odstupanja” i kao “napuštanja” svega što je smješteno u prošlost, kako mi danas mislimo o sadržaju pojma tradicija. Autoritet čovjeka kojeg je Descartes odredio u *cogito ergo sum* označio je pokoravanje svekolikosti bića mjeri čovjeka. I Kant je unutar problematike estetskog mjeru spoznaje odredio kao moć rasuđivanja. Radikalna kritika metafizike je rezultirala odbacivanjem pitanja o opravdanosti razloga koji su za neku spoznaju bezuvjetni.

Možda bi se trebalo upitati da nismo zabludjeli, s obzirom na problematiku kako smo je naslovili. To o čemu raspravljamo dostatan je argument da de-supstancijalizirani subjekt, suvremeni “slobodni” čovjek

– stvaralac posreduje svekoliku zbilju, on je estetizira, pa je estetiziranje životnog svijeta bitno obilježje suvremenog svijeta. Estetiziranje životnog svijeta, ponajprije, znači jedan vrhunac prosvjetiteljstva koje trajno razgrađuje ostatke tradicije.

Kako je moguće u obnovi sakralnih objekata sačuvati njihov supstancijalitet kad um znanstvenika, arhitekta, estetičara, duboko pripada općoj racionalizaciji iz koje je iskliznuo autentični sadržaj?

Pitanje je najbliže samom osamljenom subjektu lišenom običaja i tradicija, progonjenom imperativom autoritarnosti racionaliteta da se ništa ne primi iz starodrevnog običaja. Krajnje značenje racionaliteta kao autoritarnog shvatila sam u često korištenom iskazu: “Napravićemo starije i ljepše”.

Proces je zahvatio čitavu planetu. Moderno društvo se opteretilo takvom jednom prisilom s kojom jedva izlazi na kraj. Privilegirani pojedinačni subjekt unaprijeđen je u povijesti u kojoj je emancipacija razgradnjom supstancijalnih spona zadobila značajku zahtjeva tog razvijenog subjekta da se oslobodi svakog povijesnog konteksta pa čak i njegove povijesne emancipacije. Upravo u tome što je veličina moderne, a to je subjektivnost, jeste i njena granica. No, nije riječ o drukčijoj granici. Nije riječ o novim oblicima i novim oblikovanjima u kojima bi se “spolja” sačuvale stvari u njihovoj vlastitosti.

Odsječak

O transcendentnom i transcendentnom jedinstvu religija

Um je ponovo, *mutatis mutandis*, na sudištu pred samim sobom. To što ne uspijeva “fasadiranje” svijeta (estetiziranje) upućuje na to da nije sva zbilja to što je spolja. U naslovu odsječka prepoznaje se otvoreno uvođenje u tekst dva velikana iz čijih opusa možemo najmjerodavnije crpiti najšire živu riječ o problematici odnosa suvremenosti spram tradicije. Riječi Frithjofa Schuona i Seyyeda Hosseina Nasra svijetle iz dubine zaborava ontološkog utemeljenja umjetničkih oblika onakvom hrabrošću misli koja ne dijeli i ne odstranjuje u dijelove svekolikost zbilje. Stoga se s ovim misliocima može sveto razgovarati, a bez osporavanja, o moći čovjeka da se pred prirodom svih bića otvara svojim umom. Naravno,

ovdje se s misliocima kratko susrećemo, uz njihovu pomoć gradeći jedno moguće iskustvo promišljanja odnosa spram tradicije, spram svrhovitosti i religiji, a sve ovo u najprisnijoj vezi s umjetničkim oblikovanjem kao čovjekovoj obdarenosti.

Uvodi nas prvi mislilac u ishodište njegove odredbe intelektualne spoznaje:

“ (...)Glede intelektualne spoznaje koja, vidjeli smo, ne istječe iz uvjerenja niti umovanja, ona nadilazi dogmu u smislu da, nikada joj se ne suprostavljajući, u nju uvodi jednu unutarnju dimenziju, to jest beskonačnu Istinu koja vlada nad svim formama.

Da bi stvar bila apsolutno jasna, inzistirat ćemo još na tomu da racionalni vid spoznaje nikako ne nadilazi obzorje općih ideja niti u tom obzoru dotiče ijednu transcendentnu istinu.”

Duhovna pometnja našeg vremena je u izostanku napora da se traga za onim “što tvori duboku i vječnu uzajamnost svih formi duha”, piše Schuon. Metafizičko gledište ne govori o dokazu niti o uvjerenju, smatra mislilac. Stoga što ga karakterizira jedna spoznaja druge vrste, ovo gledište je u suvremenosti – duhovnoj pometnji našeg vremena – dobilo osobitosti:

“Metafizičko gledište, napokon, neće govoriti o dokazu niti o uvjerenju, već jedino o izravnom uvidu, intelektualnom uvidu koji podrazumijeva apsolutnu sigurnost, no koji, u sadašnjem stadiju čovječanstva, nije više dostupan drugima doli duhovnoj eliti koja se većma smanjuje; no religija po svojoj naravi i neovisno o prohtjevima njenih predstavnika, koji mogu biti nesvjesni toga, sadrži i prenosi pod vidom svojih dogmatskih i obredoslovnih simbola čisto intelektualnu Spoznaju, kako smo to gore već zamijetili”.

Ključni pojmovi kod Schuona, kad hoće razlikovati primordijalno i u relanosti ovoga svijeta povijesno iskazivanje, su “izvanjski plan” i “unutarnji plan”, s obzirom na božansko, objavljene forme su one po volji božanske Riječi, transcendentno jedinstvo znači “da jedinstvo religijskih formi mora biti ozbiljeno na jedan čisto unutarnji i duhovan način, i bez iznevjeravanja ijedne pojedinačne forme”, piše u Schuonovom tekstu. Nalazimo, dalje u tekstu, zapanjujuće izazovne riječi s obzirom na aktualnu problematiku očuvanja sakralnih građevina, koje u vremenu općeg “deformiranja” trpe nasilje izvanjskog plana, kojeg bih nazvala “planom osuvremenjavanja”, “planom funkcije” “planom individualnog

gledišta” “planom kreativnosti” itd. Za Schuona učiniti nešto vidljivim (u nekoj formi) znači dovesti ga u vrelo iz kojeg se sve razviđa:

“... i kako god svaka boja, po svome osporavanju tmine i svome svjedočenju svjetla, dopušta iznova pronaći zračenje koje je čini vidljivom, i to zračenje vratiti natrag njegovu svjetlosnom vrelo, tako isto svaka forma, svaki simbol, svaka religija, dogma, po svom osporavanju zablude i svjedočenju Istine, omogućuju ponovno vraćanje natrag zračenja Objave koja nije drugo doli zračenje Uma, njegovu božanskom izvorištu.”

Pitanje kojim se bavimo je u horizontu Istine kao izvora svetih povijesnih formi. Stoga smo pred zadatkom koji se ne vidi ako mislimo da ga vidimo iz neke vrste institucionalnog vidokruga. Valja se ohrabriti pa misliti uozbiljenju forme na jedan unutarnji duhovni način.

U djelu mislioca Schuona valja sada otkriti ono što smo nastankom estetike kao posebne znanosti o umjetnosti i njenim specijaliziranjem u posebne discipline s obzirom na vrste umjetničkih izričaja, zaboravili. Kad Schuon piše o umjetničkim oblicima, on ne misli na umjetničke oblike kako o njima raspravljaju estetika ili povijest umjetnosti; “čutilni oblik simbolički je sukladan najizravnije s Umom”, pa se najuzvišenija zbilja očituje na najjasniji način u svom najudaljenijem izrazu – čutilnom obliku. Nalazimo jedno umovanje o odnosu najuzvišenije zbilje i u stvarnom poretku osjetilnih oblika:

“Čutilni oblici sukladni su, dakle, u najstrožijem smislu umovanjima, a to je razlog zbog kojega tradicionalna umjetnost posjeduje pravila koja se primjenjuju u ravni oblika kozmičkih zakonitosti i univerzalnih načela i koja, pod svojim najopćenitijim spoljašnjim vidom, otkrivaju stil propitivane civilizacije; kad ta umjetnost prestane biti tradicionalna i postane ljudska, pojedinačna, dakle samovoljana, to je neporecivi znak – a u drugom vidu uzrok – intelektualnog pada koji, u očima onih koji znaju razlikovati duhove i koji vide bez unaprijed utvrđenog mišljenja, se izražava po manje-više, nepovezanoi i duhovno beznačajnoj naravi – reći ćemo čak nerazboritoj naravi – oblika.”

Približava nas mislilac jednom neizbježnom pitanju da li je moguće pod pretenzijama zapadnjačke umjetnosti (naturalističke, individualističke i drugih) čuvati u sakralnim osjetilnim oblicima onu čudesnost, da li je moguće prenositi umsku kontemplaciju i da li je moguća blizina sakralnih oblika duši ukoliko su zaposjednuti raznim modernim

konceptima. Artificijelnost oblika ili na račun odsustva duha iz oblika, ili "osuvremenjenjem" tradicije, što se prikazuje u posvemašnjem liku formalizma je, smatra Schuon, jednovrsno barabarstvo koje trijumfira u svijetu gdje je tradicionalna umjetnost mrtva:

"(...) No, u svijetu gdje je tradicionalna umjetnost mrtva i gdje je, u skladu tomu, sama forma preplavljena svim onim što je protivno duhovnosti, i gdje je skoro svaki formalni izraz iskvaren u svome korijenu, tradicionalna ispravnost oblika otkriva jednu duhovnu značajku, jedinu koju nije mogla imati u početku, jer odsutnost duha u oblicima bijaše tada nepostojeća i nepojmljiva stvar."

Odsječak

Izostanak pitanja o oblicima Istine

Hoćemo raskrivati pogubnost pada mentaliteta u nemisaonost koncepata primjene i odstupanja u očuvanju sakralnih oblika, razobličiti formalizam kao usud racionaliteta i prevlasti pojedinačne samovolje. Stoga se ne radi o oblicima istine nego o haosu nagađanja i uobrazilja. Estetika u funkciji zakonodavca i određivanja pravila oblikovanja sasvim je druga stvar od oblikovanja primjenom kozmičkih i Božijih zakonitosti. Nema sumnje da značenje umjetničke djelatnosti općenito i umjetnika, danas, ne sadrži ništa eksteriorno i transcendentno. Stoga smo ovim raspravama upućeni na ono što je prije onoga kako je imenovano. U djelu F. Schuona nalazimo jednovrsno prizivanje u razlike koje je tradicionalna umjetnost utemeljila: umjetničko djelo je više od onog što je umjetnik, umjetničko oblikovanje vraća samog umjetnika ka obalama njegove vlastite božanske Biti. Za čin očuvanja sakralnih oblika valja se duhovno pripremiti da bi bio iz duhovnog vrela.

Mogli bismo reći da je u ovome iskazu zajedničko ishodište mislilaca F. Schuona i S. H. Nasra.

Jedan od briljantnih tekstova S. H. Nasra pod naslovom „Arhitektonski preobražaj urbane sredine u islamskom svijetu“ nismo izabrali kao jedan *argumentum* da u vremenu koje je izgnalo božanstva s neba imamo problem s odnosom spram tradicije. Kao i u djelu F. Schuona, nisu bitne riječi o tradiciji i modernom u sakralnoj arhitekturi, njenoj

obnovi, primjeni i odstupanju, u estetskom. Također se promišljanje ne ograničava na umjetničke oblike iz pojedinih religioznih nazora. Bitnost njihova mišljenja je u onome što ga nosi.

No, to što ga nosi ne može se otkriti metodologijom komparacije njihovih djela. Ona ne iznose predmete istraživanja, već su djela sudionici jednog uranjanja u potopljenu nutrinu svijesti i duše čovjeka modernog svijeta.

S. H. Nasr piše o jednom preobražaju u arhitektonskom oblikovanju velikog dijela suvremenog islamskog svijeta. Nema sumnje da veliki filozof misli na preobražaj čovjeka danas: "Vanjska sredina koju čovjek stvara za sebe nije ništa drugo nego odraz njegovog unutarnjeg stanja". Kao što izreka kaže, "Kako iznutra, tako izvana". U čemu je bit ispražnjenja nutrine, što se desilo s modernim graditeljima pa oni više nisu "mimari" već stvaraoci iz ateljea? Dakle, u djelu se pita o istini preobražaja, a ne "stručno" o estetskom preobražaju u oblikovanju:

"Tradicionalni arhitekt, koji se naziva mi'mar (onaj koji gradi, umran u tradicionalnom smislu) ili muhendis (onaj koji je geometar), opet prema tradicionalnoj koncepciji geometrije, sličnoj onoj koja se nalazi u pitagorejskoj tradiciji, transformira se u modernog arhitektu s raskošnim ateljeima punim najnovijih sprava, osobu koja se bavi profanom matematikom i inženjerskim tehnikama odvojenim i od mudrosti i od zanata. Često, uprkos upadljivim izuzecima, ta promjena također podrazumijeva gubitak skromnosti i dostojanstva kod tradicionalnog arhitekta i narastanje osjećaja egoizma i svjetovnosti, koji se obično povezuju s "internacionalnim" arhitektom i poslovnim čovjekom. To također implicira slabljenje moralne snage, a u nekim slučajevima, čak i razlaz s etičkim razmatranjima u svom profesionalnom radu."

Terminologijom zapadnjačke filozofije, preobražaje je identificirao Descartes u zapadnjačkom filozofskom ishodištu *cogito ergo sum*, i razlici dviju realnosti *res cogitans* i *res extensa*. Realnost je potpuno ispražnjenja, odnosno bez sadržaja, pa se prostor, svjetlo, ritam, forma i materija drže kao prostiruća realnost koje nije "simbol Božanskog Prisustva, niti Svjetlo Božanskog Intelektu", piše Nasr. Desakralizacija je jedina veza koja čvrsto drži u jedinstvu stvaraoca i njihovu "klijentelu". Sve "lijepo" se stvara baš za one koji vide u tome što se nudi kao lijepo. Što je to sama ljepota, takvo pitanje je prognano da bi sve moglo biti preobraženo

u lijepo. Integracija stvaraoca-graditelja i konzumenata utemeljena na neograničenoj eksploataciji racija i tvarnog svijeta, s jedne strane, i rascjep života koji više nije Jedinstvo.

Mislimo na pojam jedinstva (et – tevhid) koji je *principium* čovjekova djelovanja da se u njemu ne dijele sveto i profano. Nasr piše da tradicionalni islamski grad direktno odražava ovo jedinstvo. Arhitektura je prožeta tim jedinstvom pa je arhitektura grada povezivala sve sadržaje, uključujući i arhitekturu džamije. Do sljedećeg Nasrovog teksta nam je iznimno stalo. Desakralizacija je uzrok obnevidjelosti pred činjenicom rasejepa života koji se preobražava u naviku da se sve posjeduje na isti način kao najviša svrha postojanja:

“U najboljem slučaju, Bog se pamti kao Istina, bar na određenom nivou, ali je zaboravljen kao Prisutnost. Otuda ljepota postaje slučajna, a islamski karakter arhitekture i urbanizma je potpuno nevažan. Ono što je važno je to da nova gradska četvrt ima džamiju ili dvije, tu negdje. Malo je važno ako ostatak grada liči sekulariziranom i nehumanom urbanom prostoru modernih zapadnih gradova i njihovih predgrađa, gdje dominiraju ili nehumano uređenje ili bezobzirni individualizam. Na takvim mjestima, jedno pitanje, koje se nikada ne razmatra, jeste cjelovitost života i integracija ljudskog društva.”

Akcentiran je tradicionalni smisao arhitekture kao integracije svrhe i funkcije prostora i sveprisutnost uzvišenog, gdje svjetovno i sakralno nisu opoziti, nego posvema u jedinstvu, iskazuju integritet čovjeka. Arhitektonski prostor se tako obznanjuje kao zavičaj čovjeka. Naravno, posve nešto drukčije nego što je to moderni arhitektonski prostor kao eksponat stvaralaštva u arhitekturi.

Stoga se rasprava o arhitekturi unutar razlike principa građenja u tradiciji i u modernom vremenu nužno mora smjestiti u civilizacijsko-antropološku preobrazbu stvari iz njihove vlastitosti, njihove prirode, u anonimnost. Anonimnost je biljeg i umjetnika i ljudi općenito. Šta to znači da smo anonimni kad se svugdje čovjek prikazuje kao stvaralac? Znači da stvaralaštvo ne razvija osobnost stvaraoca, već su djela, zato što su proizvodi timova i tehnologija, takva kao da ih je stvarala jedna ruka. Riječ je o konfekciji koja u svojoj globalnosti nadilazi pojedinca i njegovu intimu, i prirodu stvari, također. Mogli bismo reći da se “proizvodi” arhitektura i da svaka riječ o tom fenomenu i njegovim

posljedicama u “neobaveznim” građevinama danas i u modernističkom preobražaju tradicionalnih sakralnih građevina mora biti oslobođena iz ropstva estetskog da bi prodisala do u praiskonsko vrelo.

Htjeli smo ovim izlaganjem približiti se zadatku koji nije samo stručni ili disciplinarni. Naziv simpozija razumijevamo kao i jedan planetarni zadatak da se ne zaboravi, osobito u edukaciji, razvijati uvide u unutarnju vezu između islama, kršćanstva i judaizma iz čijeg jedinstva tek mogu biti razumijevani problemi sakralne arhitekture danas kao sveobujmljujuće riječi kojoj je izvor, kako piše Nasr, srce i duša čovjeka. ■

Fatima Lačević

DESTRUCTION OF TRADITION AND MODERN CULTURAL REJECTION OF EXTERIORITY AND TRANSCENDENCE

Summary

The title of Philosophical Determinants of Modern Subjectivity and Aesthetic and Architectural Subjectivism of the World is drawn from the modern architectural considerations and the meaning of modern society as 'the society of madness of the principle of creation'. In light of the current architecture of sacral buildings in Bosnia and Herzegovina, their construction and reconstruction, the fascinations with all things new, which are non-committal, indicates a need to rethink the authentic spirituality of sacral architecture.

This means that authentic spirituality, which is the very essence of this type of architecture, defines and determines naturally the construction and reconstruction of sacral buildings. Application of and deviations from the principle of authentic spirituality puts sacral architecture to the very core of spirituality, and the relationship between the inner and the outer principles of spirituality arises from the very core of such a building, which makes it what it is. This is certainly not a rejection of the 'chance' to create something new and creatively exclusive. Rethinking of the issue of sacral architecture runs through the very problem of 'terror' of technical capabilities over the very idea of the sacra. The sacral idea should be free from the slavery of modern possibilities of expression, so that the authentic aesthetics can take a breath from its primordial source.

Literatura

Lik Feri, „Homo aestheticus“ ‘Otkriće ukusa u demokratskom dobu’, IK Novi Sad

Volfgang Velš, „Naša postmoderna moderna“ IK Novi Sad

Seyyed Hossein Nasr, „Tradicionalni islam u modernom svijetu“, ‘Arhitektonski preobražaj urbane sredine u islamskom svijetu’, ‘Principi islamske arhitekture i savremeni urbani problemi’, El Kalem, Sarajevo

Frithjof Schuon „O transcendentnom jedinstvu religija“ Biblioteka “Živa duhovnost”